

EL RESPECTE, CONCEPTE I TIPUS

Ramon ALCOBERRO

El respecte és una virtut central en la teoria moral i del tot imprescindible en la vida social perquè vivim conjuntament amb molta gent molt diversa amb la qual sovint no tenim una especial relació d'amistat o de confiança. Per viure junts és molt important que tothom se senti segur, que sàpiga que podrà expressar-se sense temor a ser jutjat, humiliat o discriminat. Donat que les societats humanes són conflictuals en elles mateixes, el respecte és l'antídot a la por perquè ens permet establir un entorn social on podem sentir-nos confiats, suposant que si respectem tenim dret a ser respectats. Però, a diferència del que succeeix amb la por, que té un origen biològic, el respecte no apareix de forma innata, sinó que ha de ser educat i treballat socialment, des de la família, l'escola i la societat en general. Biològicament, els humans tendim a l'agressivitat i, en canvi, el respecte implica una limitació cultural a l'agressivitat. Respecte i confiança s'aprenen en la primera infància i determinen en gran part la personalitat adulta. Però no s'aprenen d'una manera llibresca, sinó tal com són mostrats pel nostre entorn familiar i social. De petits aprenem a respectar pares, avis, gent gran, mestres, etc. I després incloem en la consideració de respecte conceptes abstractes com les lleis, les tradicions, els costums, les opinions i els drets de les altres persones i del medi ambient. També aprenem que el fet de no respectar tot aquest seguit d'instàncies pot tenir conseqüències desagradables, i fins i tot de caire legal, per a nosaltres i per al nostre entorn. Ser respectuosos amb els altres, ser respectats i respectar-nos a nosaltres mateixos és una decisió pràctica, bàsicament útil perquè augmenta la nostra autoestima, l'eficàcia en el treball, la salut mental i el benestar personal i col·lectiu.

El respecte és en gran part una virtut relacional, en el sentit que és un sentiment que ens intercanviem, per això sovint té un aspecte cerimonial i simbòlic que s'expressa en el que generalment s'anomena "bona educació". Més enllà d'una exigència global de respecte per la vida i, especialment per les capacitats premorals de tots els éssers capaços de sentir (o com es diu en filosofia de "posseir sentència"), el respecte es produeix bàsicament "en relació a". Allò amb què ens relacionem (i el que respectem) diu molt del que nosaltres som. Si respectéssim idees menyspreables, o si no respectéssim la bellesa i la bondat: què diria això de nosaltres? No embrutir els rius, els boscos o el camp, respectar la natura i els animals no-humans és una forma d'expressar la nostra relació equilibrada amb ells. Però on el respecte resulta més fonamental és en el respecte envers els éssers humans. És allí on el respecte pren un sentit més qualitatiu. Desenvolupem un gran respecte per les persones que considerem exemplars i, en canvi, tendim a perdre el respecte per aquelles que ens desagraden o per les que ens sembla que no han après a respectar el que considerem valuós.

A més el respecte va creixent conforme augmenta la nostra experiència social. En madurar com a individus també aprenem que el respecte que rebem forma part de la nostra autoimatge. Així podem considerar que algunes feines o determinades relacions personals no valen la pena quan no es hi sentim respectats. També, en madurar vitalment aprenem a considerar el respecte d'una manera qualitativa, no tan sols pel profit que en poden treure. Que totes les persones mereixin respecte, independentment del lloc que ocupin en la societat, no és tan sols una consideració útil, sinó que té a veure amb la mateixa idea de la dignitat humana i amb la convicció que les persones tenen valor i no preu.

La igualtat de respecte envers tots els humans pal·lia també, al menys en part, la desigualtat de condicions socials, econòmiques o intel·lectuals. "Respectar" té valor però no té preu, perquè no és un bé mercantil. El respecte no està en el mercat, en el sentit que paguem amb diners un escriptor, un metge o un mestre per la seva feina, però el respecte que ens produeixen i que els expressem no es pot comprar. El respecte està vinculat a l'acció i al coneixement en la mesura que els considerem exemplars. Per això el respecte que alguns mereixen i el que els expressem,

per exemple a través de l'elogi i de la distinció social, no es compra ni es ven, sinó que per una banda es guanya i, per l'altra, es mostra. Quan respectem no donem un salari, sinó que fem un honor, una mostra d'estimació.

Respecte i reciprocitat

Bàsicament el respecte que es produeix en una societat de persones humanes lliures és recíproc, perquè respectar qui no ens respecta seria acceptar o donar per bona una forma de submissió fins i tot desagradable. La fórmula «no facis als altres el que no voldries que et fessin», implica reciprocitat en el respecte. En aquest sentit resulta molt discutible que en una societat democràtica hi tingui cabuda l'anomenat «respecte reverencial», si s'entén amb aquesta expressió el que es basa en la por i en sotmetiment. «Respecte reverencial» és el que s'atorga a les divinitats entre els creients, però com a tal és una expressió que no té sentit en les societats laiques. En tot cas s'aplicaria, sempre amb molts matisos, a principis abstractes (la vida, la natura) i seria el resultat al qual s'arribaria al terme d'una trajectòria, un punt mística, de comprensió i de racionalització. Així molts místics han parlat del respecte reverencial per referir-se a un punt de fusió amb la natura o amb la bellesa, que el comú dels humans potser podem intuir, però que –per a bé i per a mal!– mai podrem experimentar.

Cal no confondre el «respecte reverencial», impossible i fins indesitjable, amb el «respecte universal», que mereix tota persona i tot ésser amb sentència pel fet de ser viu. El respecte universal és una condició per a la pau; implica la superació progressiva de barreres culturals i l'acceptació de la pluralitat. Teòricament tindria com a objectiu arribar a una ètica intercultural, que és un objectiu racional i propi de l'ideal cosmopolita, però difícil d'assolir, per mols motius econòmics, religiosos, polítics... En tot cas, comprendre no vol dir acceptar. El respecte universal ens permet viure junts tot i ésser diferents, però no és compatible amb la submissió acrítica. El creixement del cosmopolitisme produeix un creixement del respecte universal, però no el garanteix. Amb tot, el progrés moral envers el respecte universal (envers les persones i les seves creences, envers el medi natural i la salut d'altri) no és quelcom que hom pugui donar mai per descomptat, ni encara menys per consolidat.

La paraula “respecte” ve del llatí (*re-spectare*: tornar a mirar, mira de nou). Quan respectem miren les persones, les idees, les institucions i les coses d'una altra manera. Per això del respecte també se'n diu de vegades “consideració”. Així el respecte implica una “mirada valorativa”. Quan una persona respecta alguna cosa immediatament la percep d'una altra manera, en té cura i no la aprecia només des del filtre dels seus propis desigs, sinó que en fa una valoració (de les persones, o les idees...) intrínsecament, per elles mateixes. Hi ha un lligam molt profund entre el respecte i la sensibilitat. Madurar moralment vol dir que respectem perquè les persones, les idees, les institucions i les coses s'ho mereixen intrínsecament i no tan sols en funció dels nostres propis interessos.

La manera com organitzem i valorem la nostra vida emocional i social depèn també de si ens respectem i de si ens sentim respectats com a persones. Quan la nostra autoestima és baixa o se sent amenaçada hem de treballar per a recuperar-la, de vegades en un ambient hostil. Conquerir el respecte de vegades costa, especialment quan algú forma part d'un grup minoritzat i si es viu en societats no democràtiques. Forma part de la saviesa de la vida saber respectar i fer-se respectar. Però el respecte no és només una virtut individual. També les institucions socials i la política s'han de basar en el respecte a les persones i a les idees. L'exigència de ser respectat és una força poderosa en la lluita contra les injustícies.

Dimensions del respecte

Curiosament, el respecte és un sentiment normatiu. I això resulta paradoxal. Els sentiments bàsicament no poden ser normatius: no hi pot haver obligació d'estimar, ni d'admirar, però, en

canvi, hi ha obligació de respectar. I aquesta obligació té dues cares: jurídica i moral. Aquesta ambigüitat de la idea de respecte és la que produeix tota una sèrie de debats sobre la qüestió de si els humans podem (o no) viure junts. Hi ha moltes menes d'objectes, d'idees, de persones, d'institucions que poden (i han de) respectar-se raonablement, per moltes raons molt diferents. Algunes coses, institucions o persones són poderoses o tenen autoritat sobre nosaltres, algunes idees són engrescadores, algunes formes de respecte ens protegeixen i fan possible la vida en comú, altres ens ensenyen coses i ens produeixen admiració, etc. Però el respecte universal, que s'hauria de fonamentar en una ètica intercultural, és quasi utòpic.

El respecte inclou, com a mínim dos aspectes:

- (a) Una valoració moral (respectem allò que ens sembla bo, bell, just, exemplar, etc.)
- (b) Una valoració no moral (independentment de la nostra opció sobre el bé, la bellesa o la bondat, tots els éssers humans, i en general tots els éssers capaços d'expressar sentiments o 'sentència', han de ser respectats com a tals). El respecte a la natura, i fins i tot a la seva força, potència, et. formaria part d'aquest nivell no-moral.

El respecte implica el que en filosofia s'anomena una "agència", o el que és el mateix una forma d'actuar determinada que comporta una delicadesa en el tracte i una especial cura amb el llenguatge. La persona, la institució, l'objecte, la norma, etc., que es respecta ha de ser tractada amb una cura especial i un formalisme adient – sovint originat molt temps enrere.

Qui respecta és sempre una persona (i respectar en ens fa persones) però allò que és respectat pot ser una persona, una animal, un objecte, una institució, etc. El respecte a les persones com a éssers qualitius es diu també "dignitat" i és exigible en les relacions humanes.

El respecte inclou, com a mínim, tres dimensions:

- ✓ **Dimensió cognitiva**, que implica reconeixement, judici, deliberació, compromís..
- ✓ **Dimensió efectiva**, que implica emocions, sentiments, maneres d'experimentar les coses...
- ✓ **Dimensió motivacional**, que implica tant les disposicions a actuar com l'abstenció de fer determinades coses...

Aquestes tres dimensions conceptuals no acostumen a funcionar separatament i, en general, la persona no les percep diferenciades en la pràctica. Però quan s'inclouen en una valoració moral transformen la vida de qui les practica. Qui respecta, pensa i actua i projecta la seva vida i les seves accions de manera diferent a qui no respecta.

Tipus de respecte

En filosofia moral s'acostuma a diferenciar quatre tipus de respecte diferents, que prenen sentit en funció de moments diversos de la vida personal. Així es parla de:

- ✓ **Respecte avaluatiu**: que s'exerceix de manera fonamental sobre les altres persones i que inclou admirar i estimar. Es guanya o es mereix el respecte avaluatiu perquè valorem la capacitat d'algú realitzant determinades tasques o per tenir determinats coneixements (per ex., el respecte que tenim per col·lega que és un bon professional).
- ✓ **Respecte per l'obstacle**: que s'exerceix fonamentalment sobre els objectes, sobre les coses i que inclou valorar la força i la potència d'allò amb el que ens enfrontem (per ex., el respecte del muntanyenc pel cim que vol assolir, el respecte d'un esportista pel seu rival o, fins i tot, el respecte que ens mereix una gran obra d'art per l'emoció que ens provoca).

- ✓ **Respecte directiu:** que s'exerceix fonamentalment en la vida pública i inclou valorar les normes, la paraula donada, els termes d'un acord, les opinions diferents i tots els principis explícits i implícits que dirigeixen la convivència (per ex., el respecte envers les normes de convivència en un centre educatiu).
- ✓ **Respecte institucional:** que inclou valorar no només les normes de la convivència, sinó també les persones, les pràctiques socials i els símbols que encarnen aquestes normes i els consells que emanen de persones que respectem (els professors de les escoles, els jutges dels tribunals, les banderes...). Una determinada forma de vestir és, per ex., una forma de reconèixer el respecte institucional.

Segurament aquesta classificació no resulta exhaustiva, però en tot cas implica sempre una valoració de les "formes", és a dir, de la manera de dir les coses, de la manera de comportar-nos en públic i, fins i tot, de les normes de vestuari que un col·lectiu considera adient. És obvi que l'exigència de respectar tothom (o totes les idees ni totes les institucions) no implica respectar-les de forma igual, ni de la mateixa manera. La forma de respecte que es mostra per una persona gran és diferent de la que es mostra per un nen (no ens hi adrecem de la mateixa manera, per exemple) i la forma de respecte que es mostra per les autoritats democràtiques o pels símbols d'un país és diferent a la que es mostra per un ciutadà corrent. Bàsicament totes les persones han de ser tractades amb respecte pel fet de ser persones, però l'obligació de respectar creix en determinats contextos, especialment quan inclou elements centrals de la convivència o quan hom es relaciona amb persones que per raons d'edat, dignitat o govern ho mereixen especialment. El respecte estableix obligacions de conducta tant sobre el que es pot fer com sobre allò que no es pot fer – i que ens sembla intolerable.